

Dr hab. inż. arch. Teresa Bardzińska-Bonenberg, prof. nadzw. UAP
Wydział Architektury i Wzornictwa Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu

R E C E N Z J A

pracy doktorskiej p.t. *Więźby częściowo otwarte w kościołach Pomorza Zachodniego*
Tomy I-V,

której autorem jest

mgr. Waldemar Zbigniew Jędryka,

promotorem pracy jest prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew Paszkowski

1. Podstawa formalna recenzji

Recenzja została wykonana na zlecenie Prorektora ds. Nauki prof. dr hab. inż. Jacka Przepiórskiego, pismem z dnia 08. 12. 2022.

2. Charakterystyka formalna pracy

Praca składa się z pięciu tomów o objętości odpowiednio: Tom I. Część opisowa - 163 strony, Tom II zawiera 75 stron katalogu obiektów, Tom III ma 146 stron - w większości plansz fotograficznych z opisem i objaśnieniami, Tom IV - 129 stron opisu oraz 31 rozkładanych plansz inwentaryzacji rzutów, przekrojów - i Tom V - 210 rozkładanych plansz rysunków inwentaryzacyjnych z detalami ciesiołki i snycerki. W sumie praca składa się z imponującej liczby 754 stron, przy czym niemal połowa z nich to autorskie rysunki (inwentaryzacje) w formacie A3. Rozprawę zaczyna *Wstęp*, który zawiera *Wprowadzenie*, *Cel pracy*, *Tezę pracy*, omawia przyjęty *Zakres badań* i *Układ pracy*. Następnie Doktorant analizuje *Materiały źródłowe*. Kolejny, trzeci rozdział dotyczy *Kontekstu historycznego oraz Zasięgu terytorialnego i czasowego*. Rozwinięciem tego tematu są rozdziały: *Uwarunkowania budowy kościołów w Pusach w XIX w* i *Charakterystyka architektury ewangelickiej na Pomorzu Zachodnim*. Na tej bazie powstał rozdział podsumowujący p.t. *Zarys rozwoju więźb dachowych*.

Następne rozdziały Autor opiera na własnych inwentaryzacjach przeprowadzonych w 31 dziewiętnastowiecznych obiektach sakralnych. Rozdziały 6.-9. przedstawiają szczegółowo istniejące konstrukcje więźb dachowych, z uwzględnieniem ich cech wspólnych i indywidualnych rozwiązań. Przedstawione przykłady uszeregowane są zgodnie z ich charakterystyką konstrukcyjną. Autor w tekście i warstwie ilustracyjnej odnosi się również do detali i elementów drewnianej konstrukcji, niezwiązanych bezpośrednio z konstrukcją przekryć (Rozdział 8). Rozdział 9. jest prezentacją systematyki, jaka wyłoniła się w toku badań.

Klamrą zamykającą dysertację i potwierdzającą postawioną Tezę są rozdziały 10 i 11, sytuujące zachodniopomorskie konstrukcje w europejskiej tradycji prowincjonalnego budownictwa sakralnego i podsumowujące badania.

Uzupełnieniem treści pracy jest rozdział 12 poruszający problematykę konserwatorską.

Dysertację zamykają Streszczenia, Literatura i Źródła, z których korzystał Autor.

3. Ocena merytoryczna pracy

Problematyka badawcza

W pracy przedstawione zostały na szerokim historycznym tle rozwiązania konstrukcyjne więźb dachowych Pomorza Zachodniego. Wyróżnione przez Autora cechy charakterystyczne wskazywały na podobieństwa z więźbami znanymi z Północnych Niemiec i terenu Wielkiej Brytanii – zwłaszcza Anglii. Ta obserwacja stała się dla Doktoranta główną osią badań.

Dużą trudnością był brak w archiwach wystarczająco szczegółowych inwentaryzacji pomorskich kościołów. Bazą źródłową dotyczącą obiektów z terenu Pomorza Zachodniego stały się własne, wieloletnie badania i inwentaryzacje obiektów prowadzone przez Doktoranta. Zgromadzony imponujący materiał objął ostatecznie pomiary 31 wybranych kościołów ze 140 przebadanych. Dokumentacja obejmuje rzuty, przekroje, a przede wszystkim szczegółowe inwentaryzacje więźb dachowych i innych związanych z nimi drewnianych elementów konstrukcyjnych. Różnice w ich formie i relacjach z wnętrzami kościołów, które zostały zauważone umożliwiły opracowanie interesującej systematyki rozwiązań.

Starannie został przedstawiony stan badań, obejmujący literaturę dotyczącą Pomorza i północnej Europy, z Anglią włącznie.

Kolejnym bardzo istotnym etapem była odpowiedź na pytanie o powiązanie tych konstrukcji z podobnymi rozwiązaniami stosowanymi w Północnej Europie w XIX w. i genealogia europejskich konstrukcji więźb dachowych. Wymagało to prześledzenia rozwoju form więźb dachowych Europy ze szczególnym uwzględnieniem północnej jej części.

Doktorant wykazał związki kulturowe badanego obszaru analizując znane historyczne, artystyczne i gospodarcze relacje terenu Pomorza Zachodniego z innymi krajami związanymi unią hanzeatycką, głównie miastami angielskimi i północnoniemieckimi.

Analiza rozwiązań więźb dachowych tamtych obszarów i szczegółowa, autorska dokumentacja przykładów więźb dziewiętnastowiecznych kościołów z terenu Pomorza Zachodniego, stała się podstawą do wysnucia istotnych wniosków badawczych.

Badania, które przeprowadził mgr. Waldemar Jędryka są bardzo wartościowe z kilku powodów:

- podejmują próbę usytuowania grupy zachodniopomorskich prowincjonalnych kościołów w dorobku europejskiej kultury,
- stawiają problem związków tego obszaru z północnoeuropejską wymianą doświadczeń w sferze rozwiązań architektonicznych, ewolucji rzemiosła, wspólnoty poczucia piękna,
- poszukują nowatorskich, lokalnych rozwiązań,
- praca przedstawia ogromny, nowy i bardzo szczegółowy materiał zebrany w badaniach terenowych. Może on być wykorzystany w różny sposób: od dalszych badań naukowych po popularyzację zagadnień regionalnej kultury: architektury sakralnej, przez regionalne rozwiązania ciesielskie po charakterystyczną snycerkę i jej źródła,
- poruszają kwestię konserwacji tych świątyń.

Tym samym praca doktorska mgr. Waldemara Jędryki w zakresie podjętej problematyki jest pracą naukową, zawierającą wszystkie komponenty niezbędne dla tego typu badań.

3.1. Teza, cele badawcze zakres i metodyka pracy

Tezą pracy jest stwierdzenie, że: **Zastosowane w XIX wiecznych kościołach na terenie Pomorza Zachodniego więźby częściowo otwarte powstały pod wpływem wzorów angielskich zawierają**

wiele nowatorskich rozwiązań konstrukcyjnych, architektonicznych i dekoracyjnych, uzasadniających ich wyodrębnienie z typologicznej kategorii więźb otwartych. (s. 12)

W świetle powyżej zamieszczonej oceny *Problematyki badawczej*, Teza jaką postawił Doktorant jest sformułowana poprawnie i wyznacza tok badań. Zostały one przeprowadzone we właściwy sposób i w logicznej sekwencji. Kolejne rozdziały poruszają tematy niezbędne do wykazania słuszności Tezy.

Cele badawcze, które wyznaczył Doktorant poruszają szeroki wachlarz zagadnień analitycznych. Kolejno przedmiotem badań, oprócz 31 inwentaryzowanych więźb są:

- literatura i źródła dające bazę porównawczą i przybliżające stan badań,
- rozwiązania konstrukcji więźb w krajach europejskich z szerszym zarysowaniem tradycji ciesielskich rozwiązań dachów na północy Europy,
- historia Pomorza Zachodniego jako element potwierdzający istnienie kontaktów i wpływów od początku przewidywanych przez Autora,
- znaczenie pruskich przepisów budowlanych promujących typizację rozwiązań i wpływ na sposób ich wznoszenia przyszłych użytkowników, czyli mieszkańców wsi lub miasteczek,
- kwestie terminologii ciesielskiej i budowlanej, która w tym regionie obejmuje słowa niemieckie i staroniemieckie, polskie i polskie zniemczone terminy,
- podstawowe, opisane w literaturze przedmiotu różnice występujące w konstrukcji więźb (otwarte i zamknięte) i źródła ich zróżnicowania,
- problemy konserwatorskie związane ze zniszczeniami, z których niektóre kościoły były wydzwigane oraz bieżącymi pracami konserwatorskimi.

Powyższe kwestie zostały poruszone i przeanalizowane w części opisowej (Tom I). W Tomie II został zebrany materiał opisowy niezbędny do oceny budowli: historia 31 wybranych obiektów sakralnych. Opis ten jest identyczny dla wszystkich obiektów i pozwala na wstępne poznanie wspólnych cech i różnic jakie zachodzą między nimi. Obszerna dokumentacja fotograficzna została zawarta w Tomie III. Autorska część graficzna: pełne inwentaryzacje więźb, schematy rzutów i przekroje kościołów, które stanowią podstawę dla szczegółowej analizy zostały umieszczone w Tomie IV. Tom V zawiera inwentaryzacje detali konstrukcji więźb, arkad międzynawowych i daje możliwość analizy snycerki dekorującej powierzchnie poszczególnych elementów konstrukcji.

Geograficzny obszar opracowania (Il. 126) przyjęty przez Autora jest właściwy. Obejmuje teren ziem Pomorza Zachodniego w czasie zaborów i w międzywojniu, kiedy powstawały kościoły z zaznaczeniem granic obecnych. Czas, kiedy powstawały analizowane więźby to druga połowa XIX wieku i pierwsza dekada wieku XX.

Metody zastosowane w kolejnych etapach badań mają zróżnicowany charakter są typowe dla tego rodzaju opracowania. Można tu wymienić: kwerendę, analizę *in situ*, opis zebranych materiałów, autorskie rysunki stanowiące podstawowy zasób informacji, ich uporządkowanie zgodnie z założonymi kryteriami, wsparcie materiałem graficznym, tworzenie ciągu typologicznego. Metody te są dobrze dostosowane do poszczególnych etapów pracy.

Na wyróżnienie zasługuje sposób opisu i porządkowania materiału graficznego. Pozwolił on na zarysowanie specyfiki układów więźb – w tym określenie cech więźb półotwartych.

Podjęcie tematu warsztatu wykonywania więźb i ich detali, a także ich dekorowania zasługuje na szczególną uwagę. Część ta stanowi poszerzenie podstawowych badań.

Podsumowując, metodyka pracy jest prawidłowa, a przyjęte metody badań prowadzą do odpowiedzi zmierzających ku weryfikacji słuszności Tezy.

4. Ocena rezultatów badań

Przeprowadzone badania pozwoliły na naukowe uzasadnienie postawionej w pracy Tezy. Potwierdziły one, na przykładzie kościołów parafialnych Pomorza Zachodniego stosowanie powtarzających się rozwiązań ciesielskich spotykanych w północnej Europie. Tym samym badania te sytuują grupę zachodniopomorskich parafialnych kościołów w nurcie kultury europejskiej.

Rezultatem pracy jest zebranie dostępnych obecnie i aktualnych materiałów z zakresu piśmiennictwa, autorskie rysunki inwentaryzacyjne więźb i ich detali oraz inwentaryzacja fotograficzna obecnego stanu omawianych kościołów.

Nie można nie zauważyć zebranego przez Doktoranta w ramach badań terenowych ogromnego, nowego i oryginalnego materiału. Dotyczy to przede wszystkim inwentaryzacji 31 zborów, ze szczególnym uwzględnieniem istniejących konstrukcji drewnianych. Oprócz samych więźb praca zawiera rysunki konstrukcji empor i innych ciekawych detali znajdujących się we wnętrzach. Materiał ten może być wykorzystany w różny sposób: od dalszych badań naukowych po popularyzację zagadnień regionalnej kultury: architektury sakralnej, obrzędów, ciesielki i snycerki.

Zebrana literatura i przeanalizowane źródła pozwoliły na określenie charakteru drewnianych więźb, które konstruowano w kościołach Anglii (głównego partnera miast bałtyckich w handlu w ramach Hanzy). Rozwiązania ciesielskie tam stosowane były przenoszone na teren północnej Europy, a także Pomorza Zachodniego.

Przedstawiony materiał badawczy (rysunki inwentaryzacyjne, fotografie) dobitnie potwierdza, że rozwiązania ciesielskie były przenoszone z Anglii na teren Pomorza Zachodniego.

Legislacyjne ograniczenia swobody w budowie kościołów Autor omawia w Rozdziale IV, Tomie I., mówiąc o uwarunkowaniach dotyczących budowy kościołów ewangelickich w Prusach w XIX wieku. Uwagę zwraca przetłumaczony na użytek Autora fragment szczegółowych wymagań/regulacji zatwierdzonych w 1861 roku na konferencji kościołów ewangelickich w Eisenach. Przepisy te obejmowały teren Pomorza Zachodniego, gdzie prowadzone były badania. Można stwierdzić, że Doktorant osiągnął założony cel, jakim była pozytywna weryfikacja postawionej tezy.

Efektom badań są szczegółowa, autorska dokumentacja inwentaryzacyjna więźb oraz kościołów i zebrane piśmiennictwo. Ponadto Doktorant zaobserwował istotne wątki poboczne, które mogą stać się tematem osobnych badań. Niektóre z nich, jak typologia zachodniopomorskich częściowo otwartych więźb może być dalej rozwijana i poszerzana o badania całego wyposażenia drewnianego wnętrz zborów. Inne wątki, jak zbieżność z obowiązującymi w XIX w przepisami może się stać tematem nowych badań.

5. Uwagi szczegółowe

W trakcie analizowania dysertacji nasunęło mi się kilka uwag. Nie wpływają one jednak na moją bardzo wysoką ocenę wartości tej pracy.

Pierwsza uwaga dotyczy tytułu. Moim zdaniem potrzebne jest rozszerzenie go o zakres czasowy np.: „Więźby częściowo otwarte z drugiej połowy XIX wieku w kościołach”. Biorąc do ręki pracę myślałam, że chodzi o starsze przykłady. Dobrze byłoby też zaznaczyć, że nie chodzi tu o wielkie kościoły miejskie, tylko o świątynie niewielkie, lokalnie wznoszone na potrzeby mieszkańców wsi

i małych miast. W recenzji użyłam słowa „prowincjonalne”, „parafialne”. Myślę, że w tytule zwrot „kościół parafialny” byłby lepszy: „Więźby częściowo otwarte z drugiej połowy XIX wieku w kościołach parafialnych Pomorza Zachodniego”.

W tekście nie została wyjaśniana sprawa czy dany kościół był budowany jako zbór ewangelicki czy kościół rzymskokatolicki (Tom II Katalog). Bryły tych dwóch grup kościołów są różne i wynikają ze względów ideowo-teologicznych. W prowincjonalnych, niewielkich realizacjach te różnice zacierają się z przyczyn technicznych i dlatego informacja taka byłaby potrzebna przy każdej omawianej świątyni.

Zasięg geograficzny terenów, na których prowadzone były badania wyjaśnia właściwie tylko mapa. Nie jest ona, moim zdaniem, wystarczająco powiązana z tekstem części historycznej opracowania (Tom I., Rozdz.3.).

Na większą uwagę Autora zasługiwały historyczne kontakty miast Pomorza w ramach Hanzy (zwanej Wielką). Przez wieki handel i wymiana doświadczeń, w tym z pewnością skutniczych, bliskich ciesielstwu lądowemu, rozwijały się wzdłuż linii brzegowej Bałtyku. Co prawda Wielka Hanza zakończyła działalność w drugiej połowie XVII wieku, jednak handel między miastami, a z nim i wymiana doświadczeń nie ustały. Miasta, które znajdują się na omawianym terenie, a które były członkami tej kupieckiej organizacji to: Szczecin, Kołobrzeg, Słupsk, Goleniów, Koszalin i Stargard. W części historycznej (Tom I., Rozdz.3) temat ten powinien zaistnieć.

Powyzsze uwagi mają w większości charakter redakcyjny. Uważam, że praca powinna być wydana drukiem. Zasięg rozwiązań więźb dachowych obejmujący pas rozciągający się między Anglią a Pomorzem Zachodnim jest istotnym elementem wpisującym Pomorze Zachodnie w strefę oddziaływania kultury budowlanej północnej Europy.

6. Wniosek końcowy

Dysertacja doktorska magistra Waldemara Zbigniewa Jędryki jest bardzo cenną i ciekawą pracą naukową, wnoszącą nowe, oryginalne wartości w stan wiedzy na temat architektury niewielkich kościołów wznoszonych w drugiej połowie XIX i początkach XX wieku na Pomorzu Zachodnim. Autor dzięki przeprowadzonym badaniom udowodnił, że wpisują się one w tradycję ogólnoeuropejską. Czerpią z niej, rozwiązując szczegóły konstrukcyjne i dekoracje w sposób indywidualny.

Autor wykazał ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Wnoszę o dopuszczenie jej do publicznej obrony i równocześnie składam wniosek o wyróżnienie rozprawy doktorskiej.

Poznań, 24. 02. 2022.